Tetkik 2 (Eylül 2022), 199-228 | *Araştırma Makalesi*

Türk Dervişi Yunus Emre'nin Şeriat-Hakikat Makamı Namaz, Abdest, Oruç ve Hac Anlayışı

Emrah Dindi | https://orcid.org/0000-0002-6664-7590 | emrah_dindi@hotmail.com
Dokuz Eylül Üniversitesi | https://ror.org/00dbd8b73
İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye

Öz

Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesinde ile Yesevî öğretisinin yayılmasında büyük etkileri olan Yunus Emre'nin dini düşünce sisteminin incelenmesi ve araştırılması kuşkusuz büyük önem arz etmektedir. Onun dini, tasavvufi, ahlaki, sosyal, kültürel, siyasi, tarihi, ilmi ve edebi kişiliğiyle ilgili bugüne kadar yüzlerce makale, onlarca kitap kaleme alınmıştır. Ne var ki namaz, abdest, oruç, hac vb. içsel manaları ihmal edilen, salt zahiri düzeyde kalan şekilsel şeriat formlarının değer ve derecesine, hakikat makamı, namaz, abdest, oruç ve hac anlayışına dair şimdiye kadar araştırdığımız kadarıyla, bir çalışma henüz yapılmamıştır. Zahir-batın, şeriat-tarikat ve şeriat-hakikat düalizmi, erdemli ideal insan -insan-ı kâmil- olma yolunda bunların kıymet ve konumuna ilişkin yaklaşımlar, sufi öğretinin temel konuları arasında daima yer almıştır. Hatta dinin biçimsel -*zahir*- yapısını ön plana çıkaran fakih, müderris ve mollalarla tam tersine onun özünü, ruhunu, ahlaki hedeflerini -*batınını*- önceleyen sufiler arasında bu durum, zaman zaman bir çatışmanın da konusu olagelmiştir. O bakımdan, bu çalışmada, Yunus Emre'de şeriat ve hakikat makamına özgü namaz, abdest, oruç ve hac anlayışları irdelenmiş; şeriat makamı formlarının hafife alınıp alınmadığı ile yadsınıp yadsınmadığına ilişkin sorulara cevap aranmıştır. Araştırmamıza, Yunus Emre'nin farklı nüsha ve baskılarından oluşan *Risâletu'n-Nushi*ye'si ve *Dîvân*'ıyla, diğer bazı araştırmalar kaynaklık etmiştir. Literatür taraması yönteminin kullanıldığı bu araştırmada şeriat makamı ritüellerinin Tanrı'ya yakınlaşma, ona vuslatta bir araç, giriş ve eşik mesabesinde olduğu; dolayısıyla, asıl -ideal- namaz, abdest ve orucun ten ile taat, teni yumak ve yıkamakla değil; gönülde Tanrı'yı daima anış *naz ve niyaz*la, gönlü pak etmekle; asıl haccın ise O'nu ırakta -yabanda- yani Mekke'de değil; gönülde ve kendinde aramakla gerçekleşeceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Tasavvuf, Yunus Emre, Şeriat, Hakikat, Namaz, Abdest, Oruç, Hac

Atıf Bilgisi
Dindi, Emrah. "Türk Dervişi Yunus Emre'nin Şeriat-Hakikat Makamı Namaz, Abdest, Oruç ve Hac Anlayışı". *Tetkik* 2 (Eylül 2022), 199-228.
https://doi.org/10.55709/tetkikdergisi.2022.2.31

Geliş Tarihi	15.04.2022
Kabul Tarihi	29.07.2022
Yayım Tarihi	30.09.2022
Değerlendirme	Ön İnceleme: İç Hakem (Editörler) İçerik İncelemesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tetkik@okuokut.org
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.

Tetkik 2 (September 2022), 199-228 | *Research Article*

The Sharia-Ḥaqīqah, Prayer, Ablution, Fasting, and Pilgrimage Understanding of the Turkish Dervish Yunus Emre

Emrah Dindi | https://orcid.org/0000-0002-6664-7590 | emrah_dindi@hotmail.com

Dokuz Eylül University | https://ror.org/00dbd8b73
Faculty of Theology, Department of Tafsir, İzmir, Türkiye

Abstract

Undoubtedly, it is important to examine and study the religious thought system of Yunus Emre, who had significant impacts on the Islamization and Turkification of Anatolia and the spread of the Yesevī school. Hundreds of articles and books have been written about his religious, mystical, moral, social, cultural, political, historical, scientific, and literary personality. However, no study has yet been conducted on the value and degree of sharīᶜa forms, such as prayer, ablution, fasting, and pilgrimage, which their inner meanings is neglected, remain at the purely apparent level, and on his understating of the mode of ḥaqīqah, prayers, ablution, fasting, pilgrimage, etc. as far as we have seen in the literature review. Explicit-implicit, sharīᶜa-tariqa, and sharīᶜa-ḥaqīqah dualism and approaches to the value and position on the way to being a virtuous ideal human being (i.e., *the perfect human*) have always been among the basic subjects of the sūfī school. This has from time to time been the subject of a conflict between the jurists, professors, and mullahs, who emphasized the formal -explicit - structure of the religion, and the sūfīs, who prioritized its essence, spirit, and moral goals -esoteric-. In this regard, the understandings of Yunus Emre regarding prayers, ablution, fasting, and pilgrimage specific to the sharīᶜa and the authority of ḥaqīqah were examined, and answers were sought to the questions about whether the forms -rituals- of sharīᶜa authority were taken lightly or not in the present study. The sources of the present study were Yunus Emre's *Risālah al-Nushiyya*, which consists of different copies and editions, and his Dīwān, as well as some other studies. In the present study, in which the literature review method was used, it was found that the rituals of the sharīᶜa were a means, entrance, and threshold for moving closer and reaching God. Therefore, the real -ideal- prayers, ablution, and fasting were not actually achieved by washing the skin but by always remembering God in the heart, by clearing the heart, and the real pilgrimage was not in the far -wilderness- namely, in Mecca, but would be achieved by looking for God in the heart and oneself.

Keywords

Sufism, Yunus Emre, Sharīᶜa, Ḥaqīqah, Prayer, Ablution, Fasting, Hajj

Citation
Dindi, Emrah. "The Sharīʿa-Ḥaqīqah, Prayer, Ablution, Fasting, and Pilgrimage Understanding of the Turkish Dervish Yunus Emre". *Tetkik* 2 (September 2022), 199-228.
https://doi.org/10.55709/tetkikdergisi.2022.2.31

Date of Submission	15.04.2022
Date of Acceptance	29.07.2022
Date of Publication	30.09.2022
Peer-Review	Single anonymized – One Internal (Editorial Board) Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	tetkik@okuokut.org
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Giriş

Ortaçağın büyük Türk düşünür ve dervişi Yunus'un (ö. 720/1320 [?]) şiirlerinde insanın topraktan yaratılması, aslından kopması dünyaya gelişiyle özüne yabancılaşması; bu yabancılaşmanın beraberinde getirdiği ilahi aşk ve hasret, vuslat, müşahede, mücahede, vahdet-i vücûd, vahdet-i şuhûd, her şeyin insanda dürülmüş olması, dört kapı kırk makam yani şeriat, tarikat, marifet ve hakikat makamları; birlik ve dirlik, dünya hayatı, insanın kuşku ve şüphe içinde oluşu, dünya ve insanın faniliği; ecel, ölüm, ölüm sonrası, kabir hayatı, cennet, cehennem, hesap, mizan, ahiret yaşamı; ömrü boşa geçirmeme, kimseye hor bakmama, herkesi eşit görme, alçak gönüllü olma, gurur, kin ve kibirli olmama, öfkelenmeme, düşmanlık beslememe, biçim ve görüntüye aldanmama vb. dini, tasavvufi ve ahlaki konular ele alınmıştır. Benzer biçimde şeriat ve tarikat kavramları, şeriat makamı namaz, abdest, oruç ve haccın aşk ve hakikat makamındaki içsel, bâtıni -ezoterik- yorumları da bu konular arasında yer alır.

Yesevî öğretisinin yayılmasında, göçebe Türklerin birlik ve dirliğinde büyük etkileri olan Yunus Emre'nin dini düşünce sisteminin incelenmesi ve araştırılması kuşkusuz büyük önem arz etmektedir. Onun dini, tasavvufi, ahlaki, sosyal, kültürel, siyasi, tarihi, ilmi ve edebi kişiliğiyle ilgili bugüne kadar yüzlerce makale, onlarca kitap kaleme alınmıştır. Ne var ki namaz, abdest, oruç, hac vb. batınları ihmal edilen, salt zahiri düzeyde kalan şekilsel şeriat formlarına, hakikat makamı, namaz, abdest ve hac anlayışına dair şimdiye kadar araştırdığımız kadarıyla, bir çalışma henüz yapılmamıştır. Zahir-batın, şeriat-tarikat ve şeriat-hakikat yorumu, erdemli ideal insan -insan-ı kâmil- olma yolunda bunların kıymet ve konumuna ilişkin yaklaşımlar, sufi öğretinin temel değer ve kavramları arasında daima yer almıştır. Hatta dinin biçimsel -*zahir, formel*- yapısını ön plana çıkaran fakih, müderris ve mollalarla, tam tersine onun özünü, ruhunu, ahlaki hedeflerini -*batınını*- önceleyen daha doğrusu önemseyen sufiler arasında bu durum, karşılıklı suçlamaların da daima konusu olagelmiştir. Fakih, molla ve müderrisler, sufileri şeriatı ihmal ve iskat ile sufiler de onları dini donuk katı kurallar hâline dönüştürmekle suçlamışlardır. O bakımdan, bu çalışmada, kadim sufi gelenekte olduğu gibi Yunus Emre'nin şeriat ve hakikat makamına özgü dindarlık anlayış ve ayrımına gidip gitmediğine, gitti ise bu iki makamın dini duyuş, düşünüş biçimlerinin ve kulluk formlarının neler olduğuna, şeriat makamı formlarını -ritüellerini- hafife alıp almadığına, yadsıyıp yadsımadığına, bu form ve ritüellerin kendilerinin de dâhil oldukları aşk, muhabbet ve marifet ehlinin nazarındaki değer ve derecesine, aynı şekilde, ideal kulluk makamı kabul edilen hakikat kapısı namaz, abdest, oruç ve hac anlayış ve yorumlarına ilişkin

soru(n)lara cevap aranacaktır. Bu nedenle, Yunus Emre'nin bir yandan şeriat makamına -yani zahir ehline- öte yandan da hakikat makamına -yani, muhabbet ve marifet ehline- özgü namaz, abdest, oruç ve hac anlayışını irdeleyeceğiz. Araştırmamıza, Yunus Emre'nin *Risâletu'n-Nushiye*'si ve *Dîvân*'ıyla, diğer bazı araştırmalar kaynaklık edecektir. Daha önce M. Emin Bars tarafından "Yunus Emre'nin Deyişlerinde İslam'ın Şartları" başlığı altında bir makale kaleme alınmıştır. Ne var ki bu makalede daha ziyade, genel olarak İslamiyet, Kur'an, hadisler ve Yunus Emre'de ibadetlerin öneminden söz edilmiştir. Aynı şekilde, bu alanda bir makale de İhsan Soysaldı tarafından kaleme alınmıştır. Bu makalede ise Yunus'ta ve diğer sufilerde formel ibadetleri yerine getirmenin önemi ve insana faydasından söz edilmiştir. Bizim çalışmamızda olduğu gibi hakikat -aşk- makamı namaz, abdest, oruç ve haccın ezoterik dini yorum ve düşünüş biçimi irdelenmemiş; üstelik şeriat makamı ritüellerinin Yunus'un nazarındaki kıymet ve konumu da değerlendirilmemiştir. Bunların dışında, konumuzla yakından bağlantılı olan Müjgan Cumbur'un 1957 yılında kaleme almış olduğu "Yunus Emre'nin Şiirlerinde Namaz"; H. İbrahim Delice'nin 2021 yılında yayımlanmış olan "Yunus Emre Divanı'nda Namaz Kavramı"; Mehterhan Furkani'nin 2022 yılında neşredilmiş olan "Kul Hakkı Bağlamında Yunus Emre'nin İbadete Yaklaşımı"; Ali Çelik'in 2015 yılında basımı yapılmış "Yunus Emre'nin Şiirlerinde İman-İbadet-Ahlak Esasları" adlı çalışmalarından ve ulusal tez veri tabanında Yunus'la ilgili çeşitli anabilim dallarında yapılan tezlerden istifade edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla, yapacağımız bu çalışma, Yunus'un bir yandan şeriat; öte yandan hakikat makamı namaz, abdest ve hac anlayışını ele alıyor olması yönüyle otantik ve özgün niteliktedir. Doküman taraması yönteminin kullanıldığı bu araştırmanın sonucunda, şeriat makamı ritüellerinin Tanrı'ya yakınlaşma, ona vuslatta bir araç, giriş ve eşik mesabesinde mi olduğu, dolayısıyla, asıl -ideal- namaz, abdest ve orucun salt ten ile taatle mi, teni yumak ve yıkamakla mı yoksa Tanrı'yı gönülde daima anış, *naz* ve *niyaz*la mı, gönlü pak etmekle mi olduğu; asıl haccın ise onu ırakta/yabanda -yani, Mekke'de- taş ve tuğladan yapılmış Kabe-i Halîlî -sûrî Ka'be-de mi yoksa gönül Kâbe'sinde yani kendinde aramakla mı insanın gönlünü almakla mı gerçekleşeceği yönündeki problematik meselelerin gün yüzüne çıkacağı ümit edilmektedir.

1. Şeriat ve Hakikat

Yunus'un şiirlerinde dinin iki yönden ele alındığını, bir yandan cennet metaı arzusu ve cehennem azabı korkusuna dayalı İslam'ın sünni yorumunu -*ortodox*- öte yandan da bu kaygıları bir tarafa bırakmış bâtıni, ezoterik -*heteredox*- tasavvufi, sufi yorumunu görürüz. Bunların birinde Yunus, medreseden yetişme işinde gücünde,

evinde barkında, namazında, kurulu düzenle uyumlu bir molla; ötekinde tekkeye postu sermiş dervişlerin, mollaların ve toplumu sevk ve idare eden beylerin eksikliklerini, yanlışlarını dile getiren eleştiren bir derviştir.[1] Başgöz'ün de belirttiği gibi şeriat makamına dair şiirlerinde Yunus, molla ve softadır. Şiirleri eğitici, yol gösterici, akıl verici, buyurgan, mutaassıp, sert ve katıdır. Ya dinin kurallarına ve şeriatın buyruklarına eksiksiz uyacaksın ya da toprak başına! Hem bu dünyanın ve hem de öteki dünyanın bütün azapları seni bekliyor olacaktır. Dolayısıyla, onun hakikat makamı ile ilgili şiirlerinin aksine şeriat manzumelerinde cennete yönlendirmeye, cehennemden sakındırmaya, namaz kılmaya, oruç tutmaya, Tanrı'nın birliğini ve Peygamber'in ululuğunu tanımaya çağrı yapılır.[2]

Peki, bu düalizmin nedeni nedir? Hayatının başlangıcında dâhil olduğu medrese yaşamı mı ya da aradığını bulamadığından dolayı medreseden ayrılıp gittiği tekke/tarikat din anlayışı mı veya en son Hakikat'ı bulduğunu dile getirdiği aşk -hakikat- makamı duyuş ve düşünce biçimi midir? Kuşkusuz bunun nedeni ömrünün farklı dönemlerine ait düşüncesinin evirilmesi olabileceği gibi zahir -şeriat- ehlinin baskılarının bir sonucu olarak bu şiirlerinin ortaya çıkmış olması da uzak bir ihtimal değildir. Şöyle ki Fuat Köprülü'nün de pür ve saf bir gerçeklikle dile getirdiği gibi bu Türkmen kocası, şeriat edebinden korktuğu için daha fazla izah-ı hakikat edemeyeceğini söylemiştir. Bu nedenle, bazen tamamen zahir -şeriat- ehline, ham softa zahitlere yakışan telkinlerde bulunmuştur. Çoğu zaman ise ilahi bir cezbe ile bu sınırın dışına çıkmış; aşk mezhebinin din olduğunu, şeriat ehlinin -ulema-yı rüsumun- o menzile eremeyeceğini, milletinin her milletten ayrı; din ve diyanetinin mevcut dinlerden müstesna olduğunu, namazsız ve abdestsiz dost mihrabına vardığını itiraf eylemiştir.[3] Dini, şekil ve kabuktan ibaret gören ulema-yı rüsuma, kuru ham softa zahitlik -zühd-i huşk- erbabına hücum ve isyan etmiştir.[4] Eyuboğlu'nun da dile getirdiği gibi onun Müslümanlığı biçimsel değil özseldir. Kimilerinin ileri sürdükleri gibi 'cennet Müslümanı' olmaktan Yunus kaçınmış; Tanrı'sına bir gelir -çıkar- karşılığında yönelmemiştir. Tanrı ve tanrısal sevgisi biçim değil özdür. Bunu ancak Tanrıya gönül verenler anlayabilirler. Nitekim, birer biçimsel davranıştan öteye geçmeyen oruç, namaz ve hac gibi formel ödevler, pek önemli değildir. Bunların kişinin özünü oluşturan Tanrısal tözle de doğrudan ilgileri

---

1 İlhan Başgöz, *Yunus Emre* (İstanbul: Cumhuriyet Dünya Klasikleri, 1999), 27-28.

2 Başgöz, *Yunus Emre*, 32-33.

3 Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976), 312-313.

4 Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Yunus Emre", akt. Dilaver Düzgün, *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 51 (2013), 256-258.

söz konusu değildir.[5] O bakımdan, Yunus'un düşünce sisteminde zahir -şeriat- ehlinin hoşuna gitmeyecek birtakım hususiyetlerin varlığı asla göz ardı edilmemelidir.[6] Şiirlerinde hakikatten uzaklaştırmaları nedeniyle zaman zaman zahir -şeriat- ehline, onların sert ve katı tutumlarına karşı çıkmış; şekilci bilginlere çatmış ve onlarla alay etmiştir[7] çünkü Türk sufi öğretisinde genelde figür, şekil, suret yeterli görülmez; din, aynı zamanda bilişsel ve coşkusal bir durumdur da. Din, salt şekil ve surette değil; aynı zamanda canda ve gönülde olan, kalbin kasıt ve yöneliminden ibaret olan bir şeydir. Tanrı'ya yakınlık yahut uzaklık salt şekilsel ritüellerle olan bir şey değil; daha ziyade, bilişsel ahlaki bir durumdur. Tanrı'dan kişinin uzaklaşması da namaz, abdest, oruç ve haccın yokluğu ile değil; kişinin iç dünyasındaki kin, kir, riya, haset, dedikodu, cimrilik, pintilikle, dünyaya -maddeye- bağlılıkla ve kalbin Allah'tan aymazlığıyladır. Aşağıdaki dizelerinde görüldüğü gibi bu öğretide şeriat, tarikat, marifet ve hakikat makamı dini duyuş ve düşünce biçimleri birbirinden farklı olduğundan dolayı Yunus'a göre şeriat makamında evliya olan, itaatkâr olan tersine hakikat makamına -yani, coşkusal dini duygu ve düşünceye- göre Tanrı'ya asi sayılır. Söz gelimi, tüm varlığa tek göz ile bakmayan, namaz kılmış, oruç tutmuş olsa da bundan dolayı şeriata göre evliya sayılsa da ideal kulluk makamı olan hakikatte Allah'a karşı günahkârdır. Şunu ifade edelim ki tüm tasavvufi öğretide olduğu gibi dine takdime, giriş mesabesinde olan şeriat makamı formları, bu Türk sufisine göre de gereksiz değildir ancak amaç da değil, sadece bir araçtır. Dine şeriat kapısından girmek şarttır fakat hedef orada kalmak değildir zira şeriatta kalıp hakikat makamına ulaşamayan kişi, kapıda kalır. Yani, marifet ehli olamaz. Şeriat -yani, suret- şekildir, hakikat ise özdür. Suretten öze gidilmesi gerekir çünkü suretten geçemeyen huzurdan -tapu- içeri giremez.[8] Bu bakımdan, Yunus, dinin kabuğu, yüzeyi olan şeriat ile özü, aslı ve esası olan hakikati *gemi-umman* metaforuyla algımıza yakınlaştırmaya çabalamıştır. Şeriatı sağlam bir gemiye, hakikati ise deryaya benzetmiştir. Gemi ne kadar sağlam olursa olsun hakikat deryasının dalgaları o gemiye vurdukça onu usandıracağını ve parçalayacağını belirtmiştir. Şeriat ehli, şeriat gemisinden hakikat denizine atlamayıp gemide kalmaya devam ettiği müddetçe ardı arkası kesilmeyen dalgaların karşısında dayanamayacağını, hakikat denizine dalmayanları şeriat gemisinin

5 İsmet Z. Eyuboğlu, *Yunus Emre: Bir Ozanın İçevreninde Gezintiler* (İstanbul: Geçit Yayınevi, 1991), 13, 56.

6 Köprülü, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, 266.

7 Melâhat Ürkmez, "Büyük Türk Mutasavvıfı Yûnus Emre", *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 6 (2008), 170.

8 Abdullah Kahraman, "Yunus Emre Dîvân'ında Şerîat, Tarîkat, Hakîkat ve Marîfet (Dört Kapı)", *Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2017), 10.

kurtaramayacağını ima etmiştir.[9] Hatta şeriat erenlerinin kendilerine şeriat kapısında nice yollar açtıklarını ancak kendisinin bunlara tenezzül etmediğini, hakikat deryasında denizci olup yüzdüğünü, hakikati burada bulduğunu kaydetmiştir. Dolayısıyla, medrese ve müderrislerin Tanrı'yı bilme ve bulma yol ve yöntemlerinden kendisinin ayrıldığını ihsas ediyor. Gerçekte o, şeriat kapısı dindarlık biçimlerini yadsıyor değildir ancak bu dindarlık, ona göre gerçek kulluk da değildir. Şeriat, tarikat, marifet ve hakikatin hepsi, varacak olanlar için bir dini yol ve yaşam biçimidir. Ne var ki hakikat makamı dini duygu ve düşünüş biçimi, bunlardan en has ve en özge olanıdır. Şeriat ehline -zahir ulemaya- göre şeriatı -formel ödevleri- terk edenin işi küfürdür. Ne var ki Yunus'a onun Melamî anlayışına göre bu ne küfür yahut nasıl bir küfür ki imandan da öte ve özge bir hâldir.

Cümle yaradılmışa, bir göz ile bakmayan
Şer'in evliyasıysa hakikatte âsidir
Şeriat haberini şerh ile eydem işit
Şeriat bir gemidir, hakikat deryasıdır
Ol geminin tahtası ne denlu muhkem ise
Deniz mevci kati olucak usanasıdır[10]
Şerîʿat oglanları niçe yol eyde bana
Hakîkat deryâsında bahrî oldum yüzerem[11]
Şeriat, tarikat yoldur varana
Hakikat meyvası andan içeru
Dinin terk edenin küfürdür işi
Ol ne küfürdür, imandan içeru[12]

Yunus Emre, aşağıdaki şiirlerinde görüldüğü gibi tefsir, hadis, fıkıh, kelam vb. zahiri ilimlerle uğraşan medrese ehli pek çok kitabı şerh etmiş olsa da gerçekte bunların hakikatin manasını bilmediklerinden, zahir -şeriat- ehlinin, -ulema-yı rüsumun- bu ilimlerle uğraşılarında riya -gösteriş- şöhret içinde olduklarından, tam tersine erenlerin -hakikat ehlinin- riya içinde bir yaşam sürmediklerinden söz etmiştir.

9 Musa K. Yılmaz, "Büyük İslam Şairi Yunus Emre Hayatı, San'atı, Din Anlayışı", *Diyanet İlmi Dergi* 27/1 (1991), 44-45; Yunus Emre'nin *Risâletu'n-Nushiye*'sinde de bu deniz metaforu, tevazu için kullanılmıştır. Bu metafora göre de dinde esas olan kabukta, kıyıda ve kenarda yahut su birikintilerinde kalmak değil, daha doğrusu küçük bir pınar gibi denize ulaşamadan akarken toprağa sızmak ve toprakta (şeriatta) kalmak değildir, tıpkı ırmak ve nehirler, daha büyük sular gibi denize, deryaya (hakikate) ulaşmak daha doğrusu derya olmak, deryaya dalıp inci ve mercanlara ulaşmaktır. Yunus Emre, *Nasihatler Kitabı (Risâletu'n-Nushiye)* (Eskişehir: Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, 2013), 72. 54-56.

10 Burhan Toprak, *Yunus Emre Divanı* 3. bs. (İstanbul: Odunpazarı Belediyesi Yayınları, 2006), 91; Mustafa Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, ts), 25.

11 Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 137.

12 Toprak, *Yunus Emre Divanı*, 160.

Yine hakikatin bir deniz, şeriatın ise gemi olduğunu, ne yazık ki zahir -şeriat- ehlinin bir türlü gemiden inip de hakikat denizine dalamadıklarını, dinin şekilsel ritüeller makamı olan şeriat eşiğinde kaldıklarını, içeri girip de ne var ne yok bilmediklerini, hakikat erenlerinin aksine bu şeriat ehlinin cedel, tartışma, iddia ehli olduklarını, dört kitabı şerh etmiş olsalar da hakikatte asi ve günahkâr olduklarını çünkü tefsir okuduklarını ancak manayı -hakikati- bilmediklerini dile getirmiştir.

Hakîkatün ma'nîsin şerh ile bilmediler
Erenler bu dirligi riyâ dirilmediler
Hakîkat bir denizdür şerî'atdur gemisi
Çoklar gemiden çıkup denize talmadılar
Bunlar geldi tapuya şerî'at tutdı turur
İçerü girübeni ne varın bilmediler
Şerî'at oglanları bahis da'vî kılurlar
Hakîkat erenleri da'vîye kalmadılar
Dört kitâbı şerh iden 'âsîdür hakîkatde
Zirâ tefsîr okuyup ma'nîsin bilmediler[13]

Yunus'un felsefesinde şekle ve görüntüye aldanılmaması gerekir. Yetmiş iki millet bir görülmeli; hor, hakir, aciz, fakir ve miskin olanlar er görülmelidir. Yani, diğerine denk görülmelidir. Toplumda basit, bayağı aba giyenlerin değersiz, aşağı görülmemesi gerektiği gibi parlak, yaldızlı elbise giyenlerin, makam, mevki, riyaset ve dava sahiplerinin de üstün görülmemesi gerekir çünkü Hz. İsa gibi dünyayı terk eden nicelerinin Tanrı'nın katında *fevka'l-ulâ*'ya yani en yüce mertebelere çıktıkları, Karun gibi nice şaşaalı, yaldızlı parlak elbise giyen, dünyayı kovuşturan makam ve mevki sahiplerinin ise toprak altına indirildikleri bir gerçektir. O bakımdan, abalı dervişlerin yahut atlas giyen müderris ve mollaların görüntüleri, insanları aldatmaması gerekir. Namaz, oruç, hac, zekât, kurban gibi şeriatın şeklî ritüellerini yerine getirenler, görüntüsel taat ve ibadetleriyle başkalarına ta'n etmemeli; mağrur olmamalı; medreselerde zahir ilimlerini okuyanlar da mağrur olmamalıdır. Mağrur olanlar, merdûd olurlar çünkü şeriata göre merdûd olan kefen soyucu, Hak katında makbul olmuştur; yine şekil ve surette küfür donunu giymiş niceleri ise gerçekte canları içinde gönülleri iman görmüştür, dolayısıyla, görüntüye aldanılmaması gerekir. İbadetlere de güvenilmemelidir. Tanrısal sevgi tüm ibadet ve taatlerin üstündedir. İlim, amel, züht, taat, ibadet vb. formeller ancak Tanrısal sevgi -aşk- ile anlamlı ve değerlidir; helaldir.[14] Ona göre kişi Hakk'ı bilmedikten sonra, onun "Okudum; bildim ve çok taat kıldım." demesi de abestir. Namaz kılan âdemoğlu

13 Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 31.

14 Mehmet Emin Bars, "Yunus Emre'nin Deyişlerinde İslam'ın Şartları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/33 (2016), 291.

elbette ki mükâfatlandırılacaktır. Elbette ki Tanrı, dergâhından kimseyi mahrum etmeyecektir. Bununla birlikte Yunus, ham softalara seslenerek "Namaz kılıyorum." diye dervişlere laf atanları, onları inkâr edenleri, hor görenleri eleştirmiştir. Dervişlere karşı münkir olanlar, onları horlayanlar, bin yıl da namaz kılsa gökten inen dört kitabı günde bin kez okusalar da öte dünyada duaları da taatleri de onları paklamayacak; tanrısal lütuf ve inayetten ırak olacaklardır. Yunus'un aşağıdaki dizelerinde görüldüğü gibi insanın özünü, kalbini, canını, ruhunu, zihnini ve eylemlerini kötülüklerden tezkiye ve tasfiye etmeyi amaçlayan tekke din anlayışı karşısında, dışını süsleyen şeriat ehlinin ve medrese ulemasının gurura kapılmalarına dolaylı olarak bir eleştiri söz konusudur.

Kamusun bir gör, kemterin er gör
Alu görmegil pelâs giyeni
Tez çıkarırlar fevkal'ulâya
Bin İsa gibi dünya yakanı
Tez indirirler tahtesserâya
Bir Karun gibi dünya kovanı
Âşık olanın nişanı vardır
Melâmet olur belli beyanı
Zühdüm var deyu ta'n eylemegil
Merdut ederler mağrur olanı
İlmim var deyu mağrur olmagil
Hak kabul etti kefen soyanı[15]
Egerçi küfr tonını geydi sûret
Gönül cânı görür îmân içinde
Miskîn Yûnus zehr-i kâtil 'ışk elinden tiryâk olur
'İlm ü 'amel zühd ü tâ'at pes 'ışksuz helâl olmaya
Okıdum bildüm dime çok tâ'at kıldum dime
Eri Hak bilmezisen 'abes yire yilmekdür
Namâz kıluram diyüben münkir gelmen dervîşlere
Eger bin yıl kılurısan kendü du'ân yarlıgamaz
Namâz kılan âdemîler tehî kalası degüldür
Ol pâdişâh dergâhından kimseyi mahrûm eylemez[16]
Gökden inen dört kitâbı günde bin kez okurısan
Erenlere münkirisen dîdâr ırak senden yana[17]

Kısaca, Yunus'un şiirinde, İslam'ın binası *-erkânı-* olan namaz, abdest, oruç, hac ve zekât ile birlikte şeriat ve sünnet de geleneksel bir inançla yer almaktadır ancak

15 Toprak, *Yunus Emre Divanı*, 177.

16 Bu beyitler için bkz. Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 278, 7, 73, 86.

17 Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 11.

Halman'ın da belirttiği gibi Yunus, söylemlerinde sık sık şeriatı irdeler; ötesine gider; yetersizliklerini eleştirir; şeriat inanç ve kurallarının aşılması gerektiğini hatırlatır. Katı kuralları sorgular, şer'î düşüncelere insancıl değerler getirmeye çalışır. Ona göre tasavvufi aşkı duyan ve yaşayan, şeriatın kapılarını allak bullak eder. Önemli olan, "Dost"un -sevilen Tanrı'nın- güzel yüzü görülünce, ona aşk duyulunca, şeriattan vazgeçilmesidir hatta onun yağmalanmasıdır.[18] Yunus'un şiirlerinde şeriat kapısı namaz, abdest, oruç ve haccın ötesinde, âşıkların hakikat makamına özgü namaz, abdest, oruç ve hac anlayışı da söz konusudur. Dolayısıyla, şiirlerinde yer alan aşk makamı -ideal kulluk- anlayışından yola çıkarak Yunus'u, dini yönden hafifmeşrep olarak ele almak ve dine gereken özen ve itinayı göstermediğini söylemek, kuşkusuz ona yalan isnat etmek olur. O, kimi zaman haccıyla övünüp gönül yapmayanları tenkit ettiği gibi yer yer görüntüsüyle derviş olup da dervişlikle alakası olmayanları, taat ve ibadetlerini yapmayanları da -yani, her iki kutbu da- eleştirir. Bu iki kutbun sadece birinin varlığından bahsedip diğerinin üzerini örtmek, Yunus'u yanlış algılamamıza neden olur. O bakımdan, Yunus, haccın, namazın, orucun ve zekâtın yapılmaması gerektiğinden söz etmez. Tam tersine, bunları yapmakla yetinip kâfi ve şafi görüp bir türlü işin mana boyutuna -özüne- inmeyenlerden, ona önem vermeyenlerden yakınır. Onun şiirlerinde görülen söz konusu ağır ithamların muhatabı, bunları yapıp da mana boyutunu -özünü- yaşamayanlarsa hem taat ve ibadetlerini yapmayıp hem de mana boyutunu yaşamayanlara hitabı ne ağırlıkta olurdu bunu tahayyül ve tasavvur etmek gerekir.[19]

2. Şeriat ve Hakikat Makamı Namazı

Sufi düşünce sisteminde ideal dindarlıkta Tanrı'yı anış, salt ten ve bedenle, zahiri organlarla, birtakım sembol ve hareketlerle yapılan *şeriat* makamı sûrî ve şeklî anışı değil; daha ziyade ruh, düşünce, kalp, can ve gönül yönelişiyle -yani, özün eğilimiyle- gerçekleşen tarikat makamına özgü bilişsel bir duruş ve anış biçimidir. O bakımdan sufilerde Tanrı'ya kulluk, *şeriat*, *tarikat*, *marifet* ve *hakikat* şeklinde, basit ve sıradan olandan ideal olana doğru dört makamda ele alınmıştır. Dolayısıyla, özünde Tanrı'ya yakınlık, samimiyet, içtenlik ve aşk duyguları olmayan şeriat makamı sûrî -şeklî- namaz eleştirilmiştir.[20] Aşağıdaki şiirlerinde görüldüğü gibi Yunus'a göre en üst düzey marifet ve hakikat kulluk makamında; şeriat makamında olduğu gibi artık camideki zahiri imam, imam -rehber- değildir. Bu kullukta imam aşktır. Yani, Allah'a duyulan

[18] Talat Halman, *A'dan Z'ye Yunus Emre* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), 36.

[19] Elif Dursun, *Din Felsefesi Açısından Yûnus Emre'de Tanrı ve İnsan* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2009), 99.

[20] Derya Ersöz, *Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre'de Tanrı Tasarımı* (İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 341-342.

muhabbettir. Cemaat ise cami duvarları arasında bulunan topluluk değil; gönüldür. Kıble ise Halil-i İbrahim'in taştan ve tuğladan yaptığı, Mekke'de bulunan sûrî Kâbe değil; dostun -Allah'ın- veçhi -yüzü- dür.[21] Namaz ise günün belli vakitlerinde yerine getirilen kalıptan ibaret bir ritüel değil; tersine, vakitlere bağlı olmayan, kesintisiz bir anış; bir niyaz ve bir münacattır. Âşıkların ne turları ne durakları vardır. Daha doğrusu, hiçbir yerde kararları yoktur; Hakk'a münacat için belli bir yer ve mekânları da söz konusu değildir. Dolayısıyla, Yunus Emre'ye göre sûrî namaz, dinin özü, aslı, esası değil; tersine, dine bir mukaddime, giriş mesabesinde olan, dinin kapısında ve kabuğunda olan bir ibadettir. Bu daimi namazda secdeyi yapan et ve kemikten müteşekkil ten -beden- suret değil; tam tersine, secdeyi kılan gerçekte gönüldür. Aynı şekilde, mihrap da cami mihrabı değil; mahbuba yalvarılan, yakarılan, münacatta bulunulan dost mihrabıdır. Bundan olsa gerek ki Yunus, "sûrî -şeklî- ibadetlere düşkün olan şeriat ehli -zahir ehli- zahitlerin namaz kılarken şeklî namazı değil de maşuku anıp onu görselerdi dil ile anışı, beden ve ten ile ona saygıyı -yani, kıyam kıraat ve secdeye varışı- bırakırlardı." der. Tanrı'ya aşkından, onu müşahede etmesinden -görmesinden- gönlünü ona kaptırdığından dolayı kıyam, kıraat, rükû ve sücut gibi şekilsel tertip ve tanzimden oluşan zühd-ü taatini mat eylediğini, dua, zikir, tespih yapmadığını, beş vakit namaz kılmadığını, selam vermediğini bütün bunları aşkın -yani, Tanrısal sevginin- yağma ettiğini dile getirmiştir. Bu kulluk felsefesinden dolayıdır ki Yunus, namaz kılmamakla suçlanmıştır. Hâlbuki kendisinin namazını kıldığı, velev ki namazını kılmış olsa da olmasa da Hakk'ın, onun *niyaz*ını her hâlükârda bildiği, kimin Müslüman kimin kâfir olduğunu Hak'tan başkasının bilemeyeceği yönündeki manzumelerinde, özellikle de Horasan okulu uzantılı Alevî-Bektaşî tasavvufi öğretide dillendirilen *niyaz* ve *naz* makamı namazından[22] coşkuyla söz edilmiştir. Hatta "*Niyâz içün buyurdı Hak namâzı/Niyâzdan vay sana gâfil olasın*"[23] ifadeleriyle şeriat namazının gayesinin bile niyaz olduğunu ifade etmiştir.[24] Yukarıda sözünü ettiğimiz namaz anlayışına ilişkin dizeleri de şöyledir:

Aşk imamdır bize, gönül cemaat
Kıblemiz dost yüzü, dâimdir salât
Dost yüzün görücek, şirk yağmalandı
Anınçün, kapıda kaldı şeriat
Gönül secde kılar, dost mihrabında

---

21 Ersöz, *Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre'de Tanrı Tasarımı*, 334.

22 Emrah Dindi, "Alevî-Bektaşî Buyruk ve Makâlâtlarında Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 82 (2017), 138.

23 Toprak, *Yunus Emre Divanı*, 226.

24 Hacı İbrahim Delice, "Yunus Emre Divanı'nda Namaz Kavramı", *TRT Akademi, Yunus Emre ve Türkçe* (2021), 71.

Yüzün yere vurup kılar münâcat
Münâcat için vakit olmaz arada
Kim ola dost ile bu demde halvet
Şeriat der sakın şartı bırakma
Şart ol kişiye kim ede hıyanet[25]
Ne turum var ne turagum hîç yirde yokdur karârum
Hakk'a münâcât itmege bellü yirüm olmaz benüm
Sor turdugum yiri bana gelürsen gösterem sana
Bir zerrece Hak'dan ayru gözüm nesne görmez benüm[26]
Namaza duran zâhidin gözleri seni görürse
Unuda tesbihini, mihraba secde etmiye
Ağzına şeker aluben, gözleri sana tuş olan
Unuda ol şekerini, ayruk, çiğneyip yutmıya[27]
Bir sûret gördi gözüm secdeye vardı yüzüm
Yıkıldı tertîblerüm zühdümi mât eyledi
Ne du'â kılam ne selâm ne zikr ü tesbîh kılam
Bu biş vakt namâzumı 'ışkun gâret eyledi[28]
Tanrı içün iy uslular gönlüm bana alıverin
Vardı birleşti dost ile girü bana boyun virmez
Bunun gibi gönül ile nice dirlik idivirem
Bırakdı yabana beni bir gün gelip halüm sormaz
Gönlüm bana yoldaş iken zühd-ü tâat kılurıdum
Yıkıldı bu tertiblerüm gönülsüzem elüm irmez[29]
Bana namâz kılmaz diyen ben kıluram namâzumı
Kılurısam kılmazısam ol Hak bilür niyâzumı
Hak'dan artuk kimse bilmez kâfir Müselmân kim durur
Ben kıluram namâzumı Hak geçürürse nâzumı
Ol nâzı dergâhda geçer ma'nî şarâbından içer
Hicâbsuz cân gözin açar dost kendü siler gözümi[30]

Âşıkların, ariflerin nazarında, Tanrı'yı anışa eşlik eden şekil ve biçim -*form*- tek başına yeterli olmadığından dolayı Tanrı'yı anış, salt namaz formuna özgü bir şey olarak düşünülmemiştir. Aksine, bu Türk ulularında milli saz olan kopuzla, müzikle ve semah töreniyle de Tanrı'ya ibadet, ona niyaz ve onu anış söz konusudur. Şöyle ki kendilerinin namaz, oruç için süçi -şarap- içip sarhoş olduklarını,[31] tespih ve seccade

25 Toprak, *Yunus Emre Divanı*, 78.
26 Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 139.
27 Toprak, *Yunus Emre Divanı*, 152.
28 Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 297.
29 Abdulbâki Gölpınarlı, *Yunus ile Âşık Paşa ve Yunus'un Bâtınîliği* (İstanbul: Kenan Basımevi, 1941), 36-37.
30 Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 283.
31 Yunus'un şiirinde geçen şarap ve sarhoşluk gerçek değil, mecazî manadadır. Tasavvufi terminolojide

yerine altı telli saz -çeşte- ve kopuz dinlediklerini belirtmiştir.[32] Balivet'in dediği gibi Eski Türk unsurları, mistik bir anlama büründürülerek Melamî tarzı bir konformiz -düzen- içinde devam ettirilmiştir. Müziğin dini -mistik- bir sarhoşluğa bürünmesi, tespih, seccade ve dua yerine müzik dinlenmesi bu kabildendir.[33] Kopuz, çeşte, rebâb, çeng ve ney gibi Türk çalgılarından çıkan sesleri Yunus, mana âleminin aktarımının aracı hâline getirmiştir.[34] Ne var ki tıpkı diğer konularda olduğu gibi zahir -şeriat- ehlinin, müderris, molla ve fakihlerin -yani, ulema-yı rüsumun- bu Türk milli ve mistik coşkuya söz ve fiilleriyle engel olmaya çalıştıklarını, "haramdır" diye fetva verdiklerini ancak Yunus, mecazi ve metaforik bir dille kopuzu konuşturarak iğneleyici edebi bir dille "haram" diyen bu fakihleri eleştirmeye ve onlara göğüs germeye devam ettiğini dile getirmiştir. Kopuza aslının ne olduğunu soranlara, aslının ağaç ve kirişten olduğunu, aslının temiz olduğunu; ağaç, deri ve kiriş ile bir olup âşıklara aşk verdiğini, onları aşk denizine daldırdığını, Mevla'yı anış meclislerinde kopuz ile ariflerin şad olduklarını, onların bu kopuz ile gönülde Allah'ı andıklarını dolayısıyla, kopuzdan, altı telli tamburdan asla ayrı olmadıklarını, olmayacaklarını ifade etmiştir. Türk milli zevkini okşayan kadim Türkistan'a Altaylara kadar uzanan müzik -melodi- ile Tanrı'yı anış, bugün hâlâ Alevi-Bektaşilerde sazlı ve sözlü, Mevlevilerde neyli ve sözlü, diğer bazı dini topluluklarda ise sözlü ve tefli -tambur- olarak devam etmektedir. Gerçek şu ki bizim halk edebiyatımızda türküsüz şiir okuma diye bir gelenek yoktur. Şiir çalınır, söylenir de öyle dinlenir. O bakımdan, Başgöz'ün dediği gibi Yunus Emre büyük olasılıkla bu çalgılardan birini -kopuz veya çeşte- öğrenmiştir. Baba Taptuk'un fikirlerini yaymak için göçebeler ve köylüler arasında dolaşan, onlara şiirleri ile seslenen Yunus Emre, eğer yazdıklarını salt şiir gibi okumuş olsa idi Oğuz ve Türkmen obalarında kimse onu dinlemezdi.[35] Yukarıda dile getirdiğim konuya ilişkin şiirleri şöyledir:

Ben oruç-namâz içün süçi içdüm esridüm
Tesbîh-seccâde içün dinlerem şeşte-kopuz[36]
İy kopuzıla çeşte aslun nedür ne işde
Sana su'âl soraram eydivir bana üşde
Eydür ki aslum agaç koyın kirişi bir kaç
Gel ʻişretüm dinle geç ʻaklı koma beleşde

---

kullanılan ilahi aşk şarabını ve ilahi aşk sarhoşluğunu ifade etmektedir.

32 Gölpınarlı, *Yunus ile Âşık Paşa*, 37.

33 Michel Balivet, "Hacı Bektaş ve Yunus Emre ya da Türk Ortaçağı Evrenselleşmesi", çev. Perihan Yalçın, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 55 (2010), 157.

34 Gülçin Yahya Kaçar, "Yunus Emre ve Türk Tasavvuf Mûsikîsi", *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 15/29 (2017), 56.

35 Başgöz, *Yunus Emre*, 119.

36 Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 84.

Eydürler bana harâm ben ugrulık degülem
Çünki aslum mismildür ne varımış kirişde
Bana kiriş didiler 'ışka giriş didiler
Benüm adum 'ışk virdi ben durmazam kolmaşda
Şâdılıgıla geldüm iş bu 'âleme toldum
Mürvetlere düzüldüm kodılar iş bu düşde
Agaç deri dirildi kirişile bir oldı
Işk denizine taldı bahâne yok bu işde
Mevlânâ sohbetinde sâzıla işret oldı
Ârif ma'nîye taldı çün biledür ferişde
Yûnus imdi Sübhân'ı vasf eylegil gönülde
Ayru degül 'ârifden bu kopuzıla çeşde[37]

Yunus Emre, bu beyitlerin devamında, şeriat makamındaki şekilsel kulluğun yalan, yanlış, hatalı olduğunu söylemediğini, bununla birlikte kâmil -ideal- dinin ancak doğru muhabbetle, Tanrısal sevgiyle olacağını, doğruluk beklemenin, ilahi devleti kesin bulmanın yerinin de şeriat kapısı değil, Dost kapısı -marifet ve hakikat kapısı- olduğunu belirtmiştir. İşte kendisinin bu kapıda olduğunu, dinin de imanın da aslı astarının doğruluk ve gerçeklik olduğunu, abdestlerinin ve namazlarının doğruluk olduğunu, doğruluk saflarını aşk ile bağladıklarını şöyle ifade etmiştir:

Biz kimse dinine hilâf demezüz
Din tamam olucak doğru muhabbet
Doğruluk bekleyen dost kapısında
Gümansız ol bulur ilâhi devlet
Yunus ol kapıda kemîne kuldur
Ezelden ebede dektür bu izzet[38]
Dîn ü îmân bünyâdı togrulıkla gerçeklik
Ol tamâm olmayıcak neyile dîn çatarsın[39]
Âbdestümüz namâzumuz dogrulıkdur tâ'atümüz
Işkıla bagladuk kâmet sâfumuzı kim ayıra
Mescid medrese oldugı pâk cemâ'at kılındugı
Halâyıklar sâf turdugı 'ışk şükrânesidür zire[40]

Yunus'ta vakte bağlı olmayan hakikat makamına ilişkin daimi namaz -naz ve niyaz- yerine, tam tersine, şeriat makamına dair sûrî namaz anlayış, duyuş ve düşünüş biçimini andıran şiirleri de az değildir. Namazın önemi ve gerekliliğinden, beş vakit namazın ayrı ayrı faziletlerinden, namazı terk edenlerin durumundan,

37 Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 244-245.
38 Toprak, *Yunus Emre Divanı*, 79.
39 Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 202.
40 Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 250.

cemaatle namaz kılmanın faziletinden sade ve yalın bir dille söz edilmiştir.[41] Örneğin, o şiirlerinde sûrî namazdan, "Müslümanım!" diyen kişinin beş vakit namazı kılması gerektiğinden, Tanrı'nın buyruğunu tutup ellerini suya daldırıp abdestini alıp tan vaktinde sabah namazını kılmasından, böylelikle şeytanı vurması ve nefsini öldürmesinden, ahirette izzet ve ikrama ulaşmasından, öğle namazını kılıp her muradına nail ve tamudan -cehennem- azat olmasından, ikindiyi kılıp arınıp Hakk'a ermesinden, akşam namazını kılıp dağlarca günahından arınmasından, bu türden iyi amellerinin kabirde -mezarda- kişiye çerağ -aydınlık- olmasından, yatsı namazıyla imanının kemale ermesinden, namaz kılan kişide kötü huy ve ahlakın olmayacağından bahsetmiş olması bu kabildendir. Benzer biçimde, Müslüman bir erkeğin evindeki helaline beş vakit namazı öğretmesi gerektiğinden, eğer öğrenmez ve namazını kılmaz ise onu boşamasında bir sakıncanın olmayacağından, namazı kılmadan işe başlanılmaması gerektiğinden, namaz kılmayanın kazancının haram, bağrının taş oluşundan, kısaca beş vakit namazını kılmayanın Müslüman olmayacağından -sayılmayacağından- dolayısıyla, "*Her kim bu sözden almadı biş vakt namâzı kılmadı/Bilün Müsülmân olmadı ol tamu'ya girse gerek*", "*Gönlinde ikilik tutan ol metâ'ı bunda satan/Yarın cehennem'de yatan bunda namâz kılmayandur*" beyitlerinde dile geldiği üzere tamuya gireceğinden söz etmiş olması da bu kabildendir.[42] Yine "*Kuşlarıla turgıl bile/Kıl namâzı imâm ile/Yalvar günâhun gel dile/Tanla seher vaktinde tur*",[43] dörtlüğüyle imamla -cemaatle- birlikte namaz kılmayı öğütlemesi de bu sûrî namaz anlayışını yansıtmaktadır. Kuşkusuz bu sûrî namaz, "*Ezân okur müezzin/Çagırur Allah adın/Yıkma dînün bünyâdın/Tur irte namâzına*"[44] dörtlüğünde dile geldiği gibi dinin direği olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte "*Kılursın riyâ namâz yazugun çok hayrun az/Dinle neye varur söz cehennemde yatarsın*"[45] ifadelerinde görüldüğü gibi samimiyet, ihlas ve içtenlikten yoksun riya ile kılınan namazın da gerçekte bir faydası yoktur. Bunların yatacakları yer, cehennemdir.[46] Bu şiirlerin, tıpkı cennet şiirlerinde olduğu gibi Yunus'un duygu ve düşüncesinin garip Yunus,

41 Ali Çelik, *Yunus Emre'nin Şiirlerinde İman-İbadet-Ahlak Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2015), 151.

42 Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 108-109; 276-277, 79; Bars, "Yunus Emre'nin Deyişlerinde İslam'ın Şartları", 297; Yunus Emre'nin şiirlerinde namaz ibadetiyle ilgili ayrıca bkz. Behcet Dede, *Yunus Emre'nin Eserlerinin Tahlili* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990), 173-179; Müjgan Cumbur, *Yunus Emre'nin Şiirlerinde Namaz* (Ankara: Hilal Yayınları, 1957), 1-20; Delice, "Yunus Emre Divanı'nda Namaz Kavramı", 67-70; Ersöz, *Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre'de Tanrı Tasarımı*, 330-331;Çelik, *Yunus Emre'nin Şiirlerinde İman-İbadet-Ahlak Esasları*, 151-160.

43 Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 70.

44 Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 256.

45 Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 202

46 Delice, "Yunus Emre Divanı'nda Namaz Kavramı", 71; Ersöz, *Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre'de Tanrı Tasarımı*, 332-333.

zahit -abid- Yunus, derviş Yunus, ârif Yunus ve âşık Yunus gibi farklı tekâmül devrelerinden zahit -abid- Yunus devresine ait olmasından söz edilebilir. Belki de en doğrusu, bütün sufi düşüncede olduğu gibi bu formel namaz ödevlerinin, dini yaşayış biçiminin en alt tabakasında -yani, şeriat makamında- yapılması gereken asgari zorunluluklar olduğunu kabul etmektir çünkü ona göre beş vakit namaz kılmak, Allah'ın buyruğudur ve farzdır. Bununla birlikte, bu şeriat makamı sûrî namazın makbul olması için öncelikli olarak hakikat makamı namazını yerine getirmek -yani, "gönlü kirlerden" arındırmak- gerekir. O bakımdan, her tür ibadet ve taatin başı, evvela Allah'ın evi olan gönlü ve kalbi temizlemekten geçer[47] zira bâtın evine hırsız girip onu harebe hale getirmiş ise zahir organların amelinin hiçbir kıymeti söz konusu olmaz.

Bir tona kan bulaşıcak yumayınca mismil olmaz
Gönül pâsı yunmayınca namâz edâ olmayısar
Gönül pâsın yudunısa kibr ü kîni kodunısa
İkrâr bütün olmayınca erden nazar olmayısar[48]
İşe yaramaz bu dış ibadetin,
Arı olmaz ise gizli sıfatın.
Senin bâtın evini hırsız aldı,
Şu zâhir amelin dışarda kaldı.
Senin için şudur hepsinden evla,
Kulluğun gizli olmalıdır dostla[49]

3. Şeriat ve Hakikat Makamı Abdesti

Türk düşünür Yunus Emre, aşağıdaki dizelerinde görüldüğü üzere, ait olduğu din felsefesinin, dini düşünce, yol, yöntem ve usullerinin, fakihler, muhaddisler, müfessirler, kelamcılar, hukema -filozoflar- vb. dini guruplardan, diğer tüm din ve milletlerden farklı ve ayrı olduğunu belirttikten sonra tıpkı gerçek namazlarının şeriat makamı namazı gibi şekilsel namaz olmadığı gibi gerçek, hakiki abdestlerinin de belli organları su ile yumak ve ovmaktan ibaret olmadığını dile getirmiştir. Tarikat -hakikat- makamı namaz ve abdesti, başka bir deyişle Allah'a kulluk, taat ve ibadet, temiz su ile eli, yüzü, ayakları yumakla, şekilsel namazda bulunan rükû, secde, kıble ve mescitle değil; bir forma, mekân ve mahale, bir vakte bağlı olmayan, daima Tanrı ile birlikteliği ifade eden münacat, niyaz ve yalvarışladır; daha doğrusu dışı değil içi yumak iledir çünkü su ile insanın içindeki kötülükler yıkanmaz. Dolayısıyla, Hak ile yoldaşlık, söz ile teni yıkamakla değil; öz ile gönül iledir. Balivet'in belirttiği

47 Dede, *Yunus Emre'nin Eserlerinin Tahlili*, 173, 70; Delice, "Yunus Emre Divanı'nda Namaz Kavramı", 70.
48 Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 21.
49 Yunus Emre, *Nasihatler Kitabı (Risâletu'n-Nushiye)*, 72.

gibi ona göre âşıkların ne selamları ne secdeleri ne tapınakları vardır. Onların ibadet, taat ve duaları, berrak suyu kullanmadan ve el ayak oynatmadan gerçekleşir. Hem su kötü birisini nereye kadar temizleyebilir ki! Dolayısıyla, kişiyi ancak Tanrı'nın lütfu ve inayeti arındırabilir.[50]

Gayrıdır her milletten bu bizim milletimiz
Hiç dinde bulunmadı din ü diyanetimiz
Bu din ü diyanette yetmiş iki millette
Dünya vü âhirette ayrıdır âyatımız
Tahir suya banmadan el ayak deprenmeden
Baş sücuda inmeden kılınır tâatimiz
Ne rükû vardır ne sücut ne kıble vardır ne mescit
Daima ol dostla becit olur münâcatımız[51]
Er ile yoldaş olan key olısar gönülden
Âlem yoldaş olurdı olurmısa dil ile
Dilden nesnene gelmez suyıla gönül yunmaz
Girçegin gelenleri yederler bir kılıla[52]

Tanrısal bilinci, onu anışı, ona niyaz ve kulluğu Kâbe gibi belli cihetlere, cami ve mescitler gibi belli mekânlara, insanın kendisini arındırmasını teni, bedeni yıkamaya özgü kılmanın kendileri için bir illet olduğunu, su ne kadar arı, temiz, pak olursa olsun insanı kötü huylardan arındırmayacağını, gerçek arınmanın sûrî -formel- namaz ve abdestle değil; Tanrı inayeti ile olacağını ifade etmiştir. Kapının girişinde -yani, şeriat makamında- şekilsel ritüellere bağlı olanın mı yoksa daimi münacatla özünü, gönlünü pak eyleyenin mi gerçek Müslüman olduğunun bu dünyada sırrına erişilemeyeceğini ancak mahşer günü Hak divanında gerçekte kimin Müslüman kimin mürtet olduğunun ortaya çıkacağını da dile getirmeyi ihmal etmemiştir. Aşağıdaki beyitlerinde Yunus Emre, özü arındırmayı kendilerine yol ve yöntem edinmiş sufilere -âşıklara- karşı, sıkı sıkıya şer'î ritüellere bağlı şeriat ehli, ulema-yı rüsum tarafından kendilerine yapılan zındık, mülhit, mürtet suçlama ve eleştirilerine muhtemelen bir işarette bulunmuştur.

Gerek Kâbeye varalım gerek mescide girelim
Gerek su ile yunalım, çün bize illetimiz
Su ne kadar arıda, yavuz huyun bile
Meğer bizi pâk ide, Haktan inayetimiz
Kimin sırın kim bile, çün erilmez bu hâle
Yarın anda belli ola, Müslüman mürtedimiz[53]

50 Balivet, "Hacı Bektaş ve Yunus Emre ya da Türk Ortaçağı Evrenselleşmesi", 158.
51 Toprak, *Yunus Emre Divanı*, 81.
52 Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 248.
53 Toprak, *Yunus Emre Divanı*, 81.

Başka bir beytinde de beden -suret- abdesti ile -yani, sureti yumak ile- gönlün, kişinin iç dünyasındaki heva, haset, kıskançlık, buğz, riya, gösteriş, şirk, kendini beğenme, kibir vb. kötülüklerin temizlenemeyeceğini ifade etmiş; dolayısıyla, gönlünü pak eylemek isteyenlere çağrıda bulunmuştur. Tıpkı Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin (ö. 669/1271 [?]) hakikat makamı abdest anlayışında olduğu gibi[54] Yunus'a göre de bir dona bulaşan kan vb. necaset nasıl ki yıkamayınca temiz olmaz ise aynı şekilde gönül pası da kin, kibir vb. manevi kirlerden arındırılmayınca sûrî -şeklî- namaz ve abdest eda edilmiş sayılmaz; Tanrı o gönle nazar eylemez. Hatta yedi deniz ve dört ırmakla kişi, dışını yusa da kendisi Hak ile birlikte olmadıktan sonra bu yumak onu temizlemez. Yunus, "*Sûreti nakıştaki kirleri gidermekle gönül mülkü temiz olmaz/Akar rahmet suyı çaglar gönül kirin yuyan gelsün*" diyerek bu gerçeği dile getirmiş ve gönül kirini yuyanlara şöyle çağrıda bulunmuştur:

Suret nakşın yumak ile gönül milki temiz olmaz
Akıp rahmet suyu çağlar gönül çirkin yuyan gelsin
Yunus Emre anı görmüş eline bir divan almış
Âlimler okuyamamış bu mânadan duyan gelsin[55]
Bir tona kan bulaşıcak yumayınca mismil olmaz
Gönül pâsı yunmayınca namâz edâ olmayısar
Gönül pâsın yudunısa kibr ü kîni kodunısa
İkrâr bütün olmayınca erden nazar olmayısar
Bu murdârı divşürenler bu su ile yunur sanur
Erden himmet olmayınca 'ömür geçer yunmayısar[56]
Yidi deniz ü dört ırmak seni mismil eylemeye
Çünki işün o Hakk'ıla olmadısa kaldun ırak[57]

4. Şeriat ve Hakikat Makamı Orucu

Yunusu'un şiirlerinde esas olan hakikat makamı orucu olmakla birlikte "*Benden ögüt isterisen eydivirem bildigümden/Budur Çalab'un buyrugı tutun oruç kılun namâz*"[58] beytinde görüldüğü gibi şeriat makamı orucundan da söz edilmiştir ancak aşağıdaki dizelerde görüldüğü gibi Yunus'a göre şeriat makamı namazına, abdestine ve haccına güvenilmemesi gerektiği gibi orucuna da güvenilmemesi gerekir[59] çünkü

[54] Dindi, "Alevî-Bektaşî Buyruk ve Makâlâtlarında Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu", 143-145.
[55] Toprak, *Yunus Emre Divanı*, 89.
[56] Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 21.
[57] Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 101.
[58] Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 86.
[59] İhsan Soysaldı, "Yunus Emre Divanında Dört Dinî Terim", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2001), 110-111; Dede, *Yunus Emre'nin Eserlerinin Tahlili*, 180.

ona göre kurtuluş, salt kuru züht ve taatte -formel ibadetlerde- değildir.[60] Tanrı'yı, belli zaman aralığında hiçbir şey yememek, içmemek ve diğer bazı arzulardan uzak durmak suretiyle gerçekleşen bu şeriat makamı orucu ve ibadetleri, hakikat makamı anışı olan *naz -u niyaz*'a göre geçici ve kesintilidir, daha doğrusu daimi olan bir anış değildir. Bu yüzden, zaman aralıklı, kesintili ve geçici -*tak*- olan bu ibadetlere güvenilmemesi ve dayanılmaması, bunlarla gurura kapılınmaması gerekir. Bırakın bunlara dayanmayı, âşıklar için bunlar, Tanrı'ya vuslat ve varmada bir perdedir -hicap- ve engeldir hatta cürüm ve cinayettir. Ona göre, hakiki anlamda değil de sadece şekil olarak yapılan oruç, gusül-abdest- ve hac âşıklara perdedir. Yani bu ibadetlerin verdiği manevi hazza ermeden zahiri hal, âşıklara Hakk'a vuslatta perde olur. Âşık, hâssu'l-havas olması halinde yani gerçek anlamda kendisini Hakk'a teslim etmesi durumunda bu şekilde, sadece şekil olarak ibadet yapmaktan uzak durur. Çünkü o, daima ihlaslı olma peşindedir. Allah'ı görüyormuşçasına ibadet eder.[61] O bakımdan, aşk ve hakikat makamında, kendisinin bu şeriat makamı ritüellerinden azade olduğunu ancak bunların külliyen de gereksiz olmadığını, hakikat ordusunu çevreleyen çeriler -alpler- olduğunu dile getirmeyi de ihmal etmemiştir. Dolayısıyla, M. Furkani'nin de dile getirdiği gibi namaz, abdest, oruç, hac gibi ibadetlerin gerçek derviş için hicap yani Tanrı'ya ulaşma konusunda birer engel olduğu yönündeki Yunus'un bu dizelerini, ibadetleri önemsemediğine ya da hafife aldığına değil, toplumsal ilişkilerde yatay düzlemde erdemli olmayı, kul hakkını hiçe sayıp kurtuluş için salt ibadetleri yeterli görüp de bunlarla mağrur olanlara yani aldananlara yormak daha isabetli olacaktır.[62]

Orucuna güvenme namâzuna tayanma
Cümle tâʻat tak olur nâz u niyâz içinde[63]
Oruç, namaz, gusl ü hac hicabdır âşıklara
Âşık andan münezzeh hastır insan içinde
Girdim gönül bahrına daldım anın ka'rına
Seyr ederken iz buldum baktım bu can içinde
Bu izimi izledim sağım solum gözledim
Çok acayipler gördüm yoktur cihan içinde[64]
Acâyiblere irdüm yokdur cihân içinde

---

60 Nazım Karadağ, *Yunus Emre'nin Karizmatik Şahsiyetinde Din ve Toplum Anlayışı* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2016), 97.

61 Çelik, *Yunus Emre'nin Şiirlerinde İman-İbadet-Ahlak Esasları*, 162.

62 Mehterhan Furkani, "Kul Hakkı Bağlamında Yunus Emre'nin İbadete Yaklaşımı". *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2021 Yunus Emre ve Türkçe Yılı Yunus Emre Hatıra Sayısı), 58.

63 Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 246.

64 Toprak, *Yunus Emre Divanı*, 179.

Oruç-namâz zekât hac cürm ü cinâyet durur
Fakîr bundan âzâddur hâss-u havâs içinde
Şerî'at korıcıdur hakîkat ordusında
Senün içün korınur hâsıl ordu içinde[65]

5. Şeriat ve Hakikat Makamı Haccı

Neredeyse tüm sufi öğretilerde, Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevilik-Bektaşilikte gördüğümüz zahirî -sûrî- Kâbe'yi hac ve ziyaretin ötesinde Allah'ın karargâhı ve nazargâhı kabul edilen gönlü haccetme, gönül Kâbe'sini ziyaret etme anlayışı,[66] Yunus Emre'de de söz konusudur. O'nun dini duyuş ve düşüncesinde insan âlemin merkezidir. Ondan ulu ve ekber başka nesne yoktur çünkü insan gönlü, Çalap'ın nazargâhı, karargâhı, tahtı ve onun evidir. O incindiğinde Çalap incinir; o kırıldığında Çalap kırılır. Dolayısıyla, insanın incindiği, kırıldığı, hak hukukunun yenildiği bir durumda namaz, abdest, oruç, hac vb. şeriatın şekilsel ritüellerinin bir anlamı yoktur, ona göre. Haccın, ibadetlerin sadece fiziki olarak yerine getirilmesi asıl amaç değildir, aslolan insanı kemale erdirmesidir.[67] Bu nedenle, Yunus, "*Ne bir acını toyurdum ne bir gönülek giyürdüm ne bir gönüle girdüm yâ bana niçe itsün dimiş*", "*Yunus Emre dirhoca, gerekse var bin hacca, hepisinden eyüce bir gönüle girmekdür*", "*Uçmak uçmak didügün kullarun yiltedügün uçmagun ser-mâyesi bir gönül itmek gerek*", "*aksakalı bir koca, bir gönül yıktı ise boşa emek vermesin hacca*", "*İlm ü amel ne assı bir gönül yıkdunısa Ârif gönül yapdugı berâber hicâz ile*" der. Dinin ritüellerini insana önceleyen, din adına insanı öteleyen şeriat ehlinin maalesef hakikati bilmediklerini, bunların tıpkı sağır insan gibi sözü -yani- ilahi ses ve mesajı- işitmediklerini, kör gibi gündüzü gece sandıklarını -yani, dinin şekilden ibaret olduğunu sandıklarını- bu dinin şekilsel ritüellerine bağlı olsalar da bir gönül yıkanın her iki cihanda da bedbaht olacağını, Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an'ın -yani- dört kitabın- özünün de esasının da kişinin kendine düşündüğü iyilik ve erdemi başkasına da düşünmek olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla, onun din felsefesinde insanı memnun edemeyen, namaz, oruç, hac gibi dinin şekilsel unsurlarıyla Hakk'ı memnun edemez. Hakk'ı memnun etmenin yolu, insanı memnun etmekten geçer. Dinin şeriat formlarının özü insanı memnun etmek, onu kırmamak, incitmemek olduğundan dolayı Yunus'a göre bir kez gönül yıkanın kıldığı namazın hakikatte namaz olmadığı, elini yüzünü yıkayarak aldığı abdestin de gerçek abdest olmadığı, bir kere bile olsa gönül kıran bir insanın namazının namaz

---

65 Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 247.

66 Dindi, Emrah. "Alevî Bektaşî Makâlât ve Buyruklarında Zahirî-Batınî Hac ve Kâbe Telakkisi", IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu, ed. Orhan Kurtoğlu vd. (Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları, 2018), 1/375-382.

67 Çelik, *Yunus Emre'nin Şiirlerinde İman-İbadet-Ahlak Esasları*, 162.

sayılmayacağı gibi aldığı abdestin de sadece el yüz yıkamaktan ibaret olacağında kuşku yoktur. Başka bir deyişle gönül kıranın namazı makbul olmayacaktır zira niyet İslami değilse abdest de el ve yüz yıkama seviyesinde kalacaktır. Dolayısıyla, bu yaptığıyla, yetmiş iki milletin gerçekleştirdiğinden -yani, el-yüz yıkama eyleminden- farklı bir eylem yerine getirmemiş olacaktır.[68] Bin defa hacca, bin defa gazaya gitse de bir gönül yıkmışsa ne haccı hacdır ne de gazası gazadır. Bu gaza ve haclar, sadece yol yürümekten ibarettir. O bakımdan, bir gönül yapmanın, bir gönlü ziyaret etmenin, bir fakirin elini eteğini tutmanın, bir kez hayır etmenin, şekil ve görüntüde kalan namazdan, Mekke'deki Kâbe-i Halîl'i inşa etmekten, onu ziyaret -hac- etmekten daha evla olduğunu, gammazlık etmeyen, marifet ve hakikat yoluna varan, alçak gönüllü olan ve Hakk'ı görüp gözetenlere Tanrı'nın nazar edeceğini, gönüllerinin onun parıltı, esin ve rahmetine nail olacaklarını ifade etmiştir. Onun hakikat makamına dair şiirlerinde, gönül, Kâbe'den üstündür; gönül yapmak ibadetten yeğdir; gönlü yıkmak Kâbe'yi yıkmaktan daha kötüdür çünkü Kâbe'yi insan, gönlü ise Allah inşa etmiştir.[69] Herhangi bir kişinin gönlünü yıkan kişi isterse bin kez Kâbe'yi ziyaret etmiş olsun haccı muteber değildir. Bu yüzden insan gönlünü kazanmak, Hicaz'a gitmekle eşdeğer tutulmuştur.[70] Onun nazarında bir insanı sevindirmek ve onun gönlünü hoş etmek, bin hacca bedeldir. Nitekim bir kimsenin gönlünü incitmek, Allah'ın evi olan Kâbe'yi yıkmakla eş değerdir. Başkalarının kalbini kıran, gönlünü inciten kişilerin hacca gitmelerine gerek yoktur. Bu tip insanların emekleri, boşunadır. Bir kişinin gönlünü hoş eylemek, hacdan daha önemli bir iştir. Gönül yıkanların yaptıkları ibadetlerin bir faydası yoktur. Ârif olan kişi gönül yapmakla Allah'ın evine gitmiş kadar sevap alır.[71] Sûrî hac ve gönül Kâbe'si, gönül haccıyla ilgili yukarıdaki düşüncelerin dile geldiği bu şiirler şöyledir:

Ne bir acını toyurdum ne bir gönülek giyürdüm
Ne bir gönüle girdüm yâ bana niçe itsün dimiş[72]

---

[68] Delice, "Yunus Emre Divanı'nda Namaz Kavramı", 70.

[69] Ürkmez, "Büyük Türk Mutasavvıfı Yûnus Emre", 169; Ayşe Sağlam-Mustafa Yiğitoğlu, "Yunus Emre Divanı'nda "Gönül Yapmak" ve "Gönül Yıkmak" Anlayışı", *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* I/1 (2014), 35-40.

[70] Abdurrahman Güzel, "Ahmed Yesevi, Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre ve Kaygusuz Abdal'da Dört Kapı Kırk Makam". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 41 (2007), 77; Abdurrahman Güzel, "Yunus Emre'nin Eserlerinde Din", *Diyanet İlmi Dergi 27*/1 (1991), 66.

[71] Bars, "Yunus Emre'nin Deyişlerinde İslam'ın Şartları", 300-301; Sağlam-Yiğitoğlu, "Yunus Emre Divanı'nda "Gönül Yapmak" ve "Gönül Yıkmak" Anlayışı",41; Esra Kizir Taştan, *Yunus Emre'de İnsan Algısı* (Trabzon: Trabzon Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 31-32.

[72] Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 96.

Yûnus Emre dir hoca gerekse var bin hacca
Hepisinden eyüce bir gönüle girmekdür[73]
Uçmak uçmak didügün kullarun yiltedügün
Uçmagun ser-mâyesi bir gönül itmek gerek[74]
Aksakallı bir koca bilmez ki hâli nice
Emek yemesin hacca bir gönül yıkar ise
Sağır işitmez sözü, gece sanır gündüzü
Kördür münkirin gözü âlem münevver ise
Gönül Çalabın tahtı gönüle Çalap baktı
İki cihan bedbahtı kim bir gönül yıkar ise
Sen sana ne sanırsan ayruğa da anı san
Dört kitabın mânası budur eğer var ise[75]
Bir gez gönül yıktın ise kıldığın namaz değil
Yetmiş iki millet dahi, elin yüzün yumaz değil
Bir gönül yaptın ise er eteğin tuttun ise
Bir gez hayır ettin ise birine bin az değil
Erden sana nazar ola için dışın nur ola
Beli kurtulmuştan ola şol kişi kim gammaz değil
Er odur alçak dura ayık odur yola vara
Göz odur ki Hak'kı göre gündüz gören göz değil[76]
İlm ü 'amel ne assı bir gönül yıkdunısa
Ârif gönül yapdugı berâber Hicâz ile
Düriş kazan yi -yidür bir gönül ele getür
Yüz Ka'be'den yigrekdür bir gönül ziyâreti[77]

Yunus Emre'nin Allah'ın karargâhı ve nazargâhı olan gönlü hac, gönül Kâbe'sini ziyaret ve haccetmenin yanı sıra şeriat makamı -sûrî- hac anlayış, duyuş ve düşünüş biçimini andıran, Türk halk edebiyatına özgü Hacnâme ve Kâbenâme türünden şiirleri[78] de az değildir. Söz gelimi, neredeyse bütün şiirlerinde hayranı, maksudu, muradı, mahbubu ve maşuku Allah olduğu hâlde aşağıdaki şiirlerinde Yunus, Allah'ın şeriat evini ziyaret etmek, Muhammed'in nurunu görmek istediğinden, hacıların arka arkaya dizilmiş develerle çöl denizine battıklarından, gidip şeytana taşlar attıklarından, kendisinin şeytanı vurmak ve nefis çerisini -alpını- kırmak, Hacer-i Esved taşına yüzünü sürmek, çok olan günahlarından af dilemek istediğinden coşkuyla söz etmiştir. Aynı şekilde, sûrî Kâbe'ye varmaktan, ona bakmaktan, hayran

[73] Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 74.
[74] Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 100.
[75] Toprak, *Yunus Emre Divanı*, 164.
[76] Toprak, *Yunus Emre Divanı*, 176.
[77] Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 272, 310.
[78] Derya, *Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre'de Tanrı Tasarımı*, 354.

olmaktan, kara örtüsünden, ona gitmeyenlerin yerildiğinden, gümüş kapılarından, mermer döşemelerinden, altın kuşağından, çevresindeki dağlardan ve çağlayan sularından bahsetmiş olması da bu kabildendir. Bu şiirlerin, tıpkı cennet şiirlerinde olduğu gibi Yunus'un duygu ve düşüncesinin farklı tekâmül devrelerine ait ürünler olmasından söz edilebileceği gibi bu ifadelerle, taştan, tuğladan yapılmış sûrî Kâbe'yi değil de mecazi, metaforik, sembolik ve kinayeli bir dille Allah'ı kastediyor olması da mümkündür çünkü tüm tasavvufi öğretilerde maksuda eriştirmeyen şekil, ikinci plandadır, hatta özden yoksun olduğu takdirde çoğu zaman yadsınmış ve yerilmiştir de. Kanaatimizce onun manzumelerinde bu şeriat evi haccına ilişkin yorumların en doğrusu, bütün sufi düşüncede olduğu gibi Yunus'ta da bu formel -sûrî- hac ödevlerinin, dini yaşayış biçiminin en alt tabakasının -yani, şeriat makamının- yapılması gereken asgari zorunlulukları olarak kabul etmektir.

Allah evi ziyâretdür ben anda varmak isterin
Muhammed'ün güzel nûrın gözümle görmek isterin
Hâcılar deve katarlar kum denizine batarlar
Taşı şeytâna atarlar ben anı urmak isterin
Yeri tolanın berisin görmez cehennem sorısın
Dövüşüp nefsüm çerisin ben anı kırmak isterin
'Acep Allah'un işine yazmış kubbenün başına
Ol Hacerü'l-esved taşına yüzümi sürmek isterin
Yûnus eydür sözüm hakdur rızkum sâlüm yokdur
Çokdur günâhlarum çokdur boynumdan ırmak isterin [79]
Hak müyesser etse de varsam
Güzel Kâbetullah sana
Bakuben hayranın olsam
Güzel Kâbetullah sana
Kara tonun bürünür
Arş'la beraber görünür
Sana varmayan yerinür
Güzel Kâbetullah sana
Gümüşten kapı açmışlar
Mermerlerle döşemişler
Altın kuşak kuşatmışlar
Güzel Kâbetullah sana

79 Derya, *Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre'de Tanrı Tasarımı*, 353-355.

Kâbenin çevresi dağlar
Didâr görmüş sular çağlar
Âşık Yunus durmaz ağlar
Güzel Kâbetullah sana[80]

Kısaca aşağıdaki dizelerinde de görüldüğü gibi marifet ve hakikat, naz -u niyaz makamındaki dini duygu, duyuş ve düşünüşe göre salt şekilde kalan, özden yoksun namaz, abdest, gusül, oruç ve hac gibi şeklî ritüeller, arifler, âşıklar -ehassu'l-havâs- nazarında Tanrı'yı bilme ve bulmada bir engeldir hatta bir cürüm ve cinayettir. Âşıklar tüm bu formlardan azat ve münezzehtirler. Onlara göre Tanrı'yı anmanın gerçek -hakikat- makam ve mahalli bu formlar değil; gönüldür. Yunus maşukunu aramak için büyük bir çabayla cihanı, yeri, göğü, arşı, levh-i kalemi, ilm-i kitabı, delilleri ve beyanları gezip dolaşmış ancak onu hiçbir yerde bulamamıştır sadece insan içinde -vücut denizinde- bulmuştur çünkü Tanrı, yabanda, taşrada, orada burada, Mekke'de Arafat'ta, Müzdelife'de, Mina'da ırakta, uzakta değil; insanda, gönül evinde, can içindedir. Yani, "*Beni bende demen, bende değilim bir ben vardır bende, benden içeru*", "*Hak cihâna toludur kimsene Hakk'ı bilmez/Anı sen senden iste o senden ayru olmaz*" beyitlerinde dile geldiği gibi insan beninde, insan canındadır. Daima Hakk'ı arayan kişi, her nerede olursa olsun Hak onunla orada hazır; nereye bakarsa baksın Hakk'ı orada -gönülde- görür. O bakımdan, Köprülü de Vücûd-ı Mutlak, insan vicdanında münakis olduğundan dolayı Hakk'ı hariçte arayanlara karşı Yunus'un bu sözlerinin oldukça çarpıcı ve doğru olduğunu ifade etmeyi ihmal etmemiştir.[81]

Orucuna güvenme namâzuna tayanma
Cümle tâ'at tak olur nâz u niyâz içinde[82]
Oruç, namaz, gusl ü hac, hicabdır âşıklara
Âşık andan münezzeh, hastır insan içinde
Girdim gönül bahrına, daldım anın ka'rına
Seyr ederken iz buldum, baktım bu can içinde
Bu izimi izledim, sağım solum gözledim
Çok acayipler gördüm, yoktur cihan içinde[83]
Ma'şûkumı isteyü iş bu cihân içinde
Delim teferrüc kıldum zemîn ü âsmân içinde
Gezdüm cümle 'âlemi 'Arş u Levh ü Kalem'i
'İlm-i kitâbı dahı delîl beyân içinde
Çok cehd idüp istedüm yir ü gögi aradum
Hîç mekânda bulmadum buldum insân içinde

80 Toprak, *Yunus Emre Divanı*, 173.
81 Köprülü, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, 316.
82 Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 146.
83 Toprak, *Yunus Emre Divanı*, 179.

Girdüm vücûd bahrine taldum anun ka'rına
Işkıla seyr iderken iz buldum cân içinde
Ol izi hoş izledüm sagum solum gözledüm[84]
Acâyiblere irdüm yokdur cihân içinde
Oruç-namâz zekât hac cürm ü cinâyet durur
Fakîr bundan âzâddur hâss-ı havâs içinde
Şerî'at korıcıdur hakîkat ordusında
Senün içün korınur hâsıl ordu içinde[85]
İy dün ü gün Hak isteyen bilmez misin Hak kandadur
Her kandasam anda hâzır kanda bakarsam andadur
İstemegil Hak'ı ırak gönüldedür Hakk'a turak
Sen senligün elden bırak tenden içerü cândadur
Gir gönüle bulasın Tûr sen-ben dimek defterin dür
Key güher er gönlindedür sanma ki ol 'ummândadur[86]
Yaban yolın gözetme yol evde taşra gitme
Cân yolı cân içinde cân râzını cân tuyar[87]
Hak cihâna toludur kimsene Hakk'ı bilmez
Anı sen senden iste o senden ayru olmaz[88]
İstedügümi buldum eşkere cân içinde
Taşra isteyen kendü kendü nihân içinde[89]

Dolayısıyla, Tanrı'yı bilmek, bulmak ve onu yaşamak için Yunus, bu kadar kıl -u kale, araştırma ve incelemeye gerek olmadığını, bir haberin ve görene bir nazarın yeterli olduğunu dile getirmiştir. Ona göre insanın istediği -Tanrı- insanda, gönülde, can içinde insanla birlikte hatta ona canından daha yakındır. Bu nedenle, onun dağları aşıp çölleri söküp ırak yerlere emekler döküp sefer eylemesinin çok tuhaf ve anlaşılmaz olduğunu, Tanrı'yı ırakta değil can içinde, kendinde aramak gerektiğini, onu görmemenin basiretsizlik olduğunu, onu can içinde değil de başka yerlerde taşrada arayanların ömürlerinin boşa geçtiğini ifade etmekten geri durmamıştır. O bakımdan ona göre sûrî Kâbe'ye varmakla nasip elde edilmez, bütün nasipler Hak'tandır. Kâbe insanın haricinde, orada burada değil, insanın kendi eşiğinde, kendindedir. Kişi bunu böyle bilmelidir. Bu yüzden Yunus bizatihi kendisi, onca yol tepip Kâbe'ye varmakla Hakkı bulamadığını, yabanda değil onu kendinde bulduğunu itiraf eylemiştir.

[84] Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 275.
[85] Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 247.
[86] Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 44.
[87] Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 32
[88] Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 82
[89] Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 245.

İy dost bunca kıyl u kâl ne maksûd hod bir haber durur
Yâ bunca cüst ü cû nedür görene bir nazar durur
Taglar aşup berye söküp ırak yire emek döküp
İstedügün bundayiken bu ne 'aceb sefer durur
Hîç ırak isteme anı cânından içerü cânı
Senünle biledür anı görmemek bî-basar durur
Hîç varmagıl ırak sefer 'ömrün geçer ecel irer
Dost bundadur halvet sever ne galaba haşar durur
Cânundan ol dahı yakın key edeb bekle key sakın
Bilürisen dostlık hakın dâyim sana ol yâr durur[90]
Cân içinde dostı bulan ayruk yirde ne istesün
Anı taşra soranlarun 'ömri geçdi perâkende[91]
Hak'dan imiş cânlara cümle nasîb
Olmazımış Ka'be'ye varmagıla
Ka'be senün işigündür eyle bil
Bulımadum yol çeküp varmagıla[92]

Sonuç

İslam'ın zahir-batın ya da şeriat-tarikat, şeriat-hakikat yorumu, erdemli ideal insan olma -insan-ı kâmil- yolunda bunların kıymet ve konumuna ilişkin yaklaşımlar, sufi öğretinin temel unsurları arasında daima yer almıştır. Hatta dinin biçimsel yapısını -*zahir*, *formel*- ön plana çıkaran fakih, müderris ve mollalarla tam tersine onun özünü, ruhunu, ahlaki hedeflerini -bâtınını- önceleyen daha doğrusu önemseyen sufiler arasında bu durum, zaman zaman çeşitli suçlamaların da konusu olagelmiştir. O bakımdan, Yunus Emre'de bir yandan zahir -şeriat- ehlinin sarıldıkları namaz, abdest, oruç, hac vb. salt zahiri düzeyde kalan şekilsel şeriat formlarını öte yandan da ideal kulluk makamı kabul edilen hakikat makamı, namaz, abdest, oruç ve hac anlayışlarını, bunların değer ve derecesini, şeriat ve hakikat makamı dindarlık ayrımını, bu iki makamın dini duyuş, düşünüş biçimlerini, kulluk formlarını, bu form ve ritüellerin kendilerinin de dâhil oldukları aşk, muhabbet ve marifet ehlinin nazarındaki değer ve derecesini irdelediğimiz bu araştırmanın sonucunda şeriat makamı -kapısı- ritüellerinin, sûrî formel ödevlerinin Tanrı'ya yakınlaşma, ona vuslat ve varmada bir araç, giriş ve eşik mesabesinde olduğu fark edilmiştir. Aynı şekilde, bunların, dinin özü, aslı, esası değil; tersine dinin kapısında ve kabuğunda olan şeyler olduğu, asıl ideal olanın hakikat makamı dini duyuş,

90 Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 50.
91 Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 259.
92 Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, 241.

düşünüş ve yaşayış biçimi olduğu görülmüştür. Bu yüzden hakikatin daima şeriatı zorlayacağı ve onu aşacağı belirtilmiştir. Yunus'un şeriat ve hakikati sembolize eden gemi-deniz metaforunda görüldüğü gibi gemide -yani dinin kabuk ve kılıfında- kalıp da bir türlü denize, deryaya -yani dinin özüne hakikatine- dalmayan zahir -şeriat- ehli yüzeyde kalmakla, ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Dolayısıyla, tasavvufi gelenekte olduğu gibi Yunus Emre'ye göre de şeriat makamının formel ödevleri yok ve gereksiz sayılmamakla birlikte asıl -ideal- namaz, abdest ve oruç, sanıldığı gibi belli zaman aralıklarında kıyam, kıraat, rükû ve sücut; yememe, içmeme ve bazı arzulardan uzak durma şeklinde gerçekleşen tenin taati ya da teni yumak ve yıkamakla değildir; tersine, gönlü pak etmektir. Gönülde Tanrı'yı *daima anıştır*; *naz ve niyaz*dır; asıl hac ise onu ırakta ve yabanda -yani, Mekke'de- değil, Tanrı'nın evi, mekânı ve makamı olan insan gönlünde ve kendinde aramak -yani insan gönlünü yapmaktır.

Kaynakça | References

Balivet, Michel. "Hacı Bektaş ve Yunus Emre ya da Türk Ortaçağı Evrenselleşmesi". çev. Perihan Yalçın. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 55 (2010), 149-160.

Bars, Mehmet Emin. "Yunus Emre'nin Deyişlerinde İslam'ın Şartları". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/33 (2016), 286-305.

Başgöz, İlhan. *Yunus Emre*. İstanbul: Cumhuriyet Dünya Klasikleri, 1999.

Cumbur, Müjgan. *Yunus Emre'nin Şiirlerinde Namaz*. Ankara: Hilal Yayınları, 1957.

Çelik, Ali. *Yunus Emre'nin Şiirlerinde İman-İbadet-Ahlak Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2015.

Dede, Behcet. *Yunus Emre'nin Eserlerinin Tahlili*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990.

Delice, Hacı İbrahim. "Yunus Emre Divanı'nda Namaz Kavramı". *TRT Akademi, Yunus Emre ve Türkçe* (2021), 64-73.

Dilaver Düzgün. *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 51 (2013), 227-270.

Dindi, Emrah. "Alevî-Bektaşî Buyruk ve Makâlâtlarında Namaz ve Abdestin Ezoterik Yorumu". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 82 (2017), 125-151.

Dindi, Emrah. "Alevî Bektaşî Makâlât ve Buyruklarında Zahirî-Batınî Hac ve Kâbe Telakkisi". IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu, ed. Orhan Kurtoğlu. 1/363-388, Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları, 2018.

Dursun, Elif. *Din Felsefesi Açısından Yûnus Emre'de Tanrı ve İnsan*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Ersöz, Derya. *Ahmet Yesevi, Hakim Ata ve Yunus Emre'de Tanrı Tasarımı*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Furkani, Mehterhan. "Kul Hakkı Bağlamında Yunus Emre'nin İbadete Yaklaşımı". *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* Yunus Emre ve Türkçe Yılı Yunus Emre Hatıra Sayısı (2021), 50-60. https://doi.org/10.47948/efad.1000654

Eyuboğlu, İ. Z. *Yunus Emre: Bir Ozanın İçevreninde Gezintiler*. İstanbul: Geçit Yayınevi, 1991.

Gölpınarlı, Abdulbâki. *Yunus ile Âşık Paşa ve Yunus'un Bâtınîliği.* İstanbul: Kenan Basımevi, 1941.

Güzel, Abdurrahman. "Yunus Emre'nin Eserlerinde Din". *Diyanet İlmi Dergi 27*/1 (1991), 49-67.

Güzel, Abdurrahman. "Ahmed Yesevi, Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre ve Kaygusuz Abdal'da Dört Kapı Kırk Makam". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 41 (2007), 19-159.

Halman, Talat. *A'dan Z'ye Yunus Emre*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.

Kahraman, Abdullah. "Yunus Emre Dîvân'ında Şerîat, Tarîkat, Hakîkat ve Marîfet (Dört Kapı). *Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2017), 1-18.

Karadağ, Nazım. *Yunus Emre'nin Karizmatik Şahsiyetinde Din ve Toplum Anlayışı*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2016.

Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, 1976.

Ürkmez, Melâhat."Büyük Türk Mutasavvıfı Yûnus Emre". *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 6 (2008), 161-181.

Sağlam, Ayşe-Mustafa Yiğitoğlu. "Yunus Emre Divanı'nda 'Gönül Yapmak' ve 'Gönül Yıkmak' Anlayışı". *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/1 (2014), 34-43.

Soysaldı, İhsan. "Yunus Emre Divanında Dört Dinî Terim". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2001), 103-118.

Tatçı, Mustafa. *Yûnus Emre Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, ts.

Taştan, Esra Kizir. *Yunus Emre'de İnsan Algısı.* Trabzon: Trabzon Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Toprak, Burhan. *Yunus Emre Divanı*. İstanbul: Odunpazarı Belediyesi Yayınları, 3. Baskı, 2006.

Yahya Kaçar, Gülçin. "Yunus Emre ve Türk Tasavvuf Mûsikîsi". *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 15/29 (2017), 41-59.

Yılmaz, Musa K. "Büyük İslam Şairi Yunus Emre Hayatı, San'atı, Din Anlayışı". *Diyanet İlmi Dergi* 27/1 (1991), 13-48.

Yunus Emre. *Nasihatler Kitabı (Risâletu'n-Nushiye).* Eskişehir: Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, 2013.